

Sodobni izzivi pravnega varstva znanstvenih del – med avtorskoprnim monopolom in samoregulacijo v znanosti

KATARINA KRAPEŽ

Povzetek

Glavni vodili vzpostavitve avtorskoprnega sistema, ki se nista spremenili vse od poveljev avtorskega prava v začetku 18. stoletja, sta spodbuditi učenje in širiti znanje. V prispevku so identificirani trije pojavi, ki so v preteklem desetletju povzročili obrate v nekaterih temeljnih paradigmah, vezanih na avtorskoprnno varstvo znanstvenih del. Analiza sodobnih trendov vodi do sklepa, da motivacija za ustvarjanje v znanosti vse manj izhaja iz koristi, ki jih avtorju (znanstveniku ali raziskovalcu) prinaša avtorskoprnni monopol in da so to spodbudo v veliki meri nadomestili samoregulacijski sistemi znotraj institucionalne znanosti. Tak razvoj posredno postavlja pod vprašaj teoretično utemeljitev potrebe po avtorskoprnem varstvu znanstvenih del.¹

Ključne besede: • avtorska pravica • znanstvena dela • digitalizacija • globalizacija znanosti • svetovna gospodarska kriza • samoregulacija v znanosti

---

KONTAKTNI NASLOV: Mag. Katarina Krapež, višja predavateljica in raziskovalka na katedri za pravo Fakultete za management, Univerza na Primorskem, Cankarjeva 5, SI-6000 Koper, Slovenija, e-naslov: katarina.krapez@fm-kp.si

ISSN 1855-7147 Tiskana izdaja / 1855-7155 Spletna izdaja © 2014 LeXonomica (Maribor)

UDK: 347.78

JEL: K11

Na svetovnem spletu dostopno na <http://www.lexonomica.com>

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Pravno-ekonomski vidiki korporacijskega upravljanja v javnem in zasebnem sektorju kot orodja za premagovanje gospodarske in razvojne krize (temeljni raziskovalni projekt) Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS.

Contemporary Challenges of the Legal Protection of Scientific Works – at the Crossroads between the Copyright Monopoly and Self-regulation in Science

KATARINA KRAPEŽ

Abstract

Since the early 18th century, a legal monopoly has been granted to authors with regard to their creative work with the justification that such encourages learning and spreads knowledge. The development of new digital technologies, the globalisation and institutionalisation of science, and the expansion of the global economic crisis are three phenomena that have changed the basic principles of the protection of authors' rights to scientific works. The analysis of the latest trends in this paper suggests that the motivation to create scientific works derives not so much from enjoying a copyright monopoly but rather is being replaced with self-regulatory systems within institutional science. Such developments indirectly call into question the theoretical justification of the need for copyright protection of scientific works.²

Keywords: • author's right • scientific works • digitalization • globalization of science • global economic crisis • self-regulation in science

---

CORRESPONDENCE ADDRESS: Katarina Krapež, LLm, senior lecturer and researcher, University of Primorska, Faculty of Management Koper, Cankarjeva 5, SI-6000 Koper, Slovenia, e-mail: katarina.krapez@fm-kp.si

ISSN 1855-7147 Print / 1855-7155 On-line © 2014 LexEconomica (Maribor)

UDC: 347.78

JEL: K11

Available on-line at <http://www.lexeconomica.com>

² This article was created within the framework of the project "Legal and Economic Aspects of Corporate Governance in the Public and Private sector as a Tool for Overcoming Economic and Development crisis" (basic research project) Public Research Agency of the Republic of Slovenia.

1. Z avtorskoprnim varstvom do napredka (tudi v znanosti)

Avtorsko pravo in znanost ali znanstveno znanje³ sta bila od nekdaj tesno povezana. Začetki avtorskega prava v 18. stoletju⁴ so bili med drugim utemeljeni na interesu javnosti po širjenju, promociji in zaščiti znanja. Časovno omejena pravna zaščita pred nepooblaščenim reproduciranjem in distribuiranjem ter drugimi oblikami izkoriščanja dela naj bi avtorje spodbudila k ustvarjanju ter tako zagotovila stalen pritok novih avtorskih del. Glavni vodili vzpostavitve avtorskoprnega varstva sta bili spodbuditi učenje in širiti znanje. Rezultati ustvarjanja kreativnih posameznikov naj bi bili zato širše dostopni in na voljo vsem, ki jih želijo uporabljati, se nanje odzvati, jih širiti, spreminjati ali na njihovi osnovi ustvariti nova, izvedena dela.

Družbene vrednote in temeljni javni interes, ki se nanašajo na znanje, se do danes niso bistveno spremenili. Sodobna razvojna paradigma⁵ je osnovana na načelu, da je ustvarjanje (oz. zlasti raziskovanje na področju znanosti) pogoj za družbeni razvoj, zato ga je treba učinkovito in stalno spodbujati (Davies, 2002). Paradigma se bistveno ne razlikuje od zaveze iz Ustave ZDA iz leta 1787, v kateri se ta, v osmem razdelku 1. člena, zavzema za spodbujanje razvoja na področju znanosti in uporabnih umetnosti in v ta namen avtorjem zagotavlja izključno, časovno omejeno pravico na njihovih pisanih delih in odkritjih.⁶ Tudi moderni avtorskoprnimi sistemi uporabljajo koncepte, ki so bili razviti v 18. stoletju, le da so ti danes (ustrezno) prilagojeni in izpolnjeni.

---

³ Ule (1996: 20) opredeljuje 'znanost' kot »sistematsko raziskovanje splošnih in zakonitih vzrokov ugotovljenih dejstev«. Hkrati opominja, da je to zgolj 'sprejemljiva' opredelitev znanosti, in pojasni, da je znanost pojem, ki ga ne moremo oz. ga težko opredeliti z enotno definicijo. Na osnovi pregleda razlik med posameznimi znanstvi (znanstvenimi disciplinami) sklene, da te sicer tvorijo »neko celoto«, vendar imajo zelo malo skupnega. V tem besedilu je termin 'znanost' uporabljen kot enoten pojem za raznolike (pod)skupine znanosti oz. znanstvene discipline. Izraz 'znanje' je uporabljen v širšem smislu in se nanaša na poznavanje ali vedenje o splošnih vzrokih stvari ali dogajanja. Besedna zveza 'znanstveno znanje' označuje znanje, ki je pridobljeno v skladu z znanstveno teorijo in metodologijo.

⁴ Prva pomembnejša zakonodajna vira, ki sta urejala (tudi) avtorskoprna vprašanja, sta bila angleški Zakon kraljice Anne (angl.: The Statute of Queen Anne) iz leta 1709 in Ustava Združenih držav Amerike (angl.: The Constitution of the United States of America, Ustava ZDA), ki je bila sprejeta leta 1787.

⁵ Izraz 'razvojna paradigma' je uporabljen v širšem pomenu in označuje ustaljen vzorec razmišljanja o možnostih razvoja družbe in gospodarstva (Kuhn, 1998; glej tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika - SSKJ, 2000).

⁶ »Kongres ima pristojnost [...] pospeševanja razvoja znanosti in koristnih umetnosti preko zagotavljanja, za omejeno obdobje, izključne pravice avtorjem in izumiteljem v zvezi z njihovimi pisanji in odkritji; [...]« (Toplak, 2005: 52–54).

Vendarle je vez med napredkom v znanosti in stopnjo avtorskoprnega varstva kompleksnejša: večji obseg pravic in njihova (pre)stroga uveljavitev nujno ne zagotavljata napredka. Mogoče je celo nasprotno, da tako avtorskopravno varstvo razvoj zavira. *Kemp* (2009: 797) opaza, da lahko neravnovesje v avtorskem pravu – tako preveč kot premalo varstva – upočasnjuje napredek. Opozarja, da je sodobni avtorskopravni sistem (v znanstvenem članku analizira avtorskopravno ureditev ZDA) v določenih delih prezaščitniški do imetnikov avtorskih pravic, kar otežuje dostop do ustvarjalnih del tistim posameznikom, ki bi lahko varovana dela uporabili ali na njihovi osnovi ustvarili nova, izvedena dela.⁷ *Tebranian* (2007) to ponazori na primeru univerzitetnega profesorja v ZDA. Ta pri opravljanju običajnih delovnih nalog nenamerno, a sistematično krši avtorskopravne norme. Če jih ne bi, bi študente prikrajšal za določene vsebine in posledično znanje. Če je avtorskopravno varstvo preobsežno, posamezniki (ne)hote kršijo avtorskopravne norme, te zgublajo legitimnost, v družbi pa je vse več kršiteljev pravnega reda, kar ustvarja nevzdržno situacijo in potrebo po reformi.⁸ *Tebranian* (2007: 540) obenem opozarja, da je vpliv avtorskopravne ureditve na povprečnega posameznika vse večji in pomembnejši. Zahvaljujoč napredku na področju digitalnih tehnologij, ki omogočajo hitro in enostavno predelavo digitalnih del, ima namreč večina posameznikov – ne le omenjeni profesor – dvojno vlogo: so uporabniki (izvirnih del) in pogosto tudi ustvarjalci novih, izvedenih del.

Možnost uporabe, izmenjave in predelave znanstvenih avtorskih del je za znanost vitalnega pomena. Od tega je odvisen znanstveni razvoj, ki je, kot ugotavlja teoretik in zgodovinar znanosti *Kuhn* (1998: 13), postopen proces. Znanost se namreč manifestira in udejanja preko znanstvenih del. *Kuhn* (1998) zato znanost opredeljuje kot razporeditev dejstev, teorij in metod, ki so zbrane v obstoječih besedilih. Znanstveni razvoj terja neprestano rast in spreminjanje te razporeditve s pomočjo dodajanja novih znanstvenih spoznanj. Vendar pa lahko v zgodovini znanosti za vsako metodo ali uveljavljeno pravilo najdemo primer, ko je ravno kršenje splošno uveljavljene norme vodilo k znanstvenemu razvoju, je kritičen *Feyerabend* (1993).

⁷ Rešitev bi lahko bila, predlaga *Kemp* (2009: 797), v ponovni vzpostavitvi ravnotežja, in sicer s pomočjo ozaveščanja splošne in strokovnih javnosti ter aktivnim odzivom zakonodajalca in sodišč.

⁸ Do sorodnega sklepa pride *Litman* (2004), ki analizira pojav internetne izmenjave glasbenih datotek (na osnovi načela 'enak-z-enakim') med uporabniki (angl.: peer-to-peer sharing). Tehnološki razvoj (zlasti pojav digitalne tehnologije) je bistveno olajšal množično distribucijo ustvarjalnih del, zlasti s tem, da je omogočil diseminacijo del med uporabniki. Čeprav je širjenje znanja eno izmed glavnih vodil avtorskoprnega varstva (in razvoja), je bil pojav izmenjave datotek med imetniki pravic, zlasti na strani ustvarjalne industrije, sprejet z neodobranjem ali celo paniko (*Litman*, 2004: 3). Ti so se novemu pojavu uprli tako, da so od zakonodajalca zahtevali povišano stopnjo avtorskoprnega varstva.

Glede na to, da so znanstvena ustvarjalna dela praviloma predmet avtorskoprnega varstva, je za znanost bistveno, da avtorskopravno varstvo znanstvenih del spodbuja njihov razvoj, neodvisno od načina, kako je do njega prišlo.

2. Originalnost znanstvenega dela kot temeljna predpostavka za avtorskopravno varstvo

Ustvarjalno delo na področju znanosti je avtorskopravno varovano, če so izpolnjeni določeni pogoji oz. predpostavke. Strnjena definicija avtorskega dela je, da gre za stvaritev, ki je izražena (Trampuž, 2000: 82). Izraz »stvaritev« se nanaša na delo človeka oz. rezultat človeškega ravnanja in ne npr. računalnika, izraženost pa pomeni, da je delo na kakršenkoli način manifestirano v zunanjem svetu, in sicer tako, da je zaznavno za človeške čute.

Slovenski zakonodajalec je poleg teh dveh v 5. členu Zakona o avtorski in sorodnih pravicah⁹ (v nad.: ZASP) opredelil še tri druge predpostavke, in sicer: da delo sodi v tri področja ustvarjalnosti, da gre za duhovno delo in da je delo individualno.¹⁰ Tri področja ustvarjalnosti so književnost, znanost in umetnost. Ta predpostavka izhaja iz mednarodnih virov, natančneje Bernske konvencije za varstvo književnih in umetniških del¹¹ (Bernska konvencija). Predpostavka duhovnosti ima dva pomena (Trampuž, 2000: 83). Prvič, v delu se mora odražati avtorjev duh – njegove misli, čustva ipd. In drugič, avtorsko delo je netelesna dobrina (npr. glasba), ki pa se lahko izrazi na nečem materialnem (npr. zgoščenki). Predpostavka, na podlagi katere se posamezno avtorsko delo loči od drugih del, tako avtorskih kot tudi nevarovanih del in znanstvene (ali umetniške ali kulturne) dediščine, je individualnost. Gre za individualne poteze dela, ki ga naredijo svojevrstnega, kar se presoja za vsak primer dela posebej.

S stališča bogatenja znanja in razvoja znanosti je individualnost predpostavka, ki je za znanstvena dela vitalnega pomena. Kljub temu nacionalne avtorskopravne zakonodaje niso enotne glede uporabe termina individualno.

---

⁹ Uradni list RS, št. 21/1995, 9/2001, 43/2004, 17/2006, 139/2006, 68/2008 in 110/2013.

¹⁰ Glede na prvi odstavek 5. člena ZASP so našete predpostavke glavni elementi avtorskega dela, ki jih je treba ugotavljati za vsako ustvarjalno delo posebej – le če ustvarjalno delo izpolnjuje vseh pet predpostavk, ga lahko opredelimo kot avtorsko delo, ki je avtorskopravno varovano. Poleg generalne klavzule iz prvega odstavka, 5. člen ZASP v drugem odstavku primeroma našteva dela, ki so praviloma avtorska, vendar morajo kljub temu izpolnjevati predpostavke in prvega odstavka.

¹¹ Uradni list MP-SFRJ, št. 9/1992.

V avtorskoprnih sistemih, ki sledijo anglosaški tradiciji (t. i. sistemi copyright-a), prevladuje uporaba termina 'originalno', medtem ko se v avtorskoprnih sistemih, ki se naslanjajo na kontinentalno Evropo (t. i. sistemi avtorskih pravic), pogosteje rabi termin 'individualno'¹² (Goldstein, 2001: 161–162; Bently in Sherman, 2004). Ta razlika temelji na nekoliko različnem razumevanju namena in utemeljitve avtorskoprnega varstva v obeh sistemih. Sistem avtorskih pravic izpostavlja, da je originalno delo takšno, kot ga je ustvaril umetnik; je umetniku lastno, osebno. Poudarjen je element avtorjeve svojevrstnosti, torej avtorjeve osebnosti, ki je vpeta v delo. Najprimernejša sopomenka za tako pojmovanje originalnosti (ki jo vsebuje Slovar slovenskega knjižnega jezika - SSKJ) je individualnost. Na anglosaški tradiciji utemeljeni sistemi se bolj nagibajo k razumevanju, da je originalno delo tisto, ki se v določenih lastnostih loči od drugih del. Element, ki prevladuje v tej opredelitvi, bi lahko poimenovali razmejitveni, saj izpostavlja originalnost kot kriterij, na osnovi katerega se posamezno avtorsko delo razlikuje od drugih avtorskih del in od nevarovanih del ter del v obči lasti. Najprimernejša sopomenka za ta element je izvirnost.¹³

V obširnem pregledu nacionalnih, regionalnih in mednarodnih vidikov in virov avtorskega prava, zbranih v monografiji *World Copyright Law*, *Sterling* (2003: 284) izpostavlja, da se predpostavke, ki jih za avtorsko delo postavljajo nacionalne avtorskopravne ureditve, sicer razlikujejo, kljub temu pa jih je mogoče strniti v tri skupine. Prva skupina predpostavk se nanaša na obliko avtorskega dela, druga na status avtorskega dela, tretja pa na njegovo vsebino. Kriterij oblike je povezan s tem, na kakšen način je ustvarjalno delo izraženo v materialnem svetu (glasba se npr. izraža v obliki zvoka). Ključno vodilo pri tem kriteriju je, da se varstvo nanaša na izraz ideje in ne na (neizraženo) idejo samo (*Sterling*, 2003: 285). Poleg tega večina zakonodaj zahteva tudi fiksacijo izraza ideje na materialni nosilec. Druga skupina - statusne predpostavke - se nanaša na status avtorja (zlasti njegovo nacionalnost) in status dela (glede na čas in kraj objave/izdaje dela). V tretjo skupino sodijo vsebinski kriteriji. Ti se nanašajo na skupek lastnosti oz. sestavin posameznega ustvarjalnega dela. V okviru te skupine predpostavk običajno nacionalne zakonodaje vsebujejo splošni opis oz. opredelitev posameznega kriterija (t. i. generalna klavzula) in

---

¹² Razlika med avtorskoprnima sistemoma avtorskih pravic in *copyright-a* je zgodovinska in izhaja iz dveh različnih pravnih tradicij, tj. tradicije običajnega prava (angl.: common law), ki se nanaša zlasti na anglo-saksonske države, in tradicije civilnega prava, ki jo običajno povezujemo z državami kontinentalne Evrope. Za popolnejši opis obeh sistemov in razlik med njima gl. *Sterling*, 2003: 15–18.

¹³ Za oba avtorskopravna sistema velja, da originalnosti oz. individualnosti ne razumeta v smislu objektivne novosti, saj avtor praviloma ustvarja delo na podlagi ali v povezavi z obstoječimi pojavi, podatki in stvaritvami (*Goldstein*, 2001: 162; *Trampuž*, *Oman in Zupančič*, 1997: 31–32).

seznam ustvarjalnih del, ki se štejejo za avtorska. Ti sezname so lahko izključni, npr. v avtorskopравnih aktih Združenega Kraljestva, ali pa jih zakon našteva le kot ilustrativne primere, kot je to denimo slovenski ZASP.

Na mednarodni ravni vsebuje splošni opis vsebinskega kriterija Bernska konvencija. Opis je skop, zato je konkretizacija posamičnih vsebinskih kriterijev v velikem delu prepuščena nacionalnim zakonodajam. Naslov konvencije govori o varstvu 'književnih in umetniških del', v prvem odstavku 2. člena pa je dodatno opredeljeno, da ta izraz zajema vse stvaritve s književnega, znanstvenega in umetniškega področja, ne glede na način in obliko njihovega izražanja. Sledi seznam ilustrativnih primerov teh del. Bernska konvencija torej ne omenja kriterija individualnosti oz. originalnosti. Avtorskopравni teoretiki (Sterling, 2003; 292; Goldstein, 2001: 161) kljub temu izpostavljajo, da je kriterij originalnosti v mednarodnih aktih vsebovan implicitno in da je splošno sprejeto, da se Bernska konvencija nanaša le na dela, ki ustrezajo kriteriju originalnosti.

V avtorskopравni teoriji in v nacionalnih sodnih praksah so se razvili pripomočki za razlago standarda originalnosti. Glavni razlog za to je dejstvo, da večina nacionalnih zakonodaj pojma originalnosti vsebinsko ne opredeljuje. Nemška sodišča si denimo pomagajo z razlago, da mora biti ustvarjalno delo avtorjeva 'osebna intelektualna stvaritev' (angl.: personal intellectual creation), v italijanski sodni praksi pa morajo imeti dela 'ustvarjalni značaj' (angl.: creative character) (Goldstein, 2001: 161–162).

Predpostavka originalnosti predstavlja *de facto* spodnji vstopni prag za avtorskopравno varstvo ustvarjalnih del. Le če je ustvarjalno delo (dovolj) originalno, bo imel avtor na njem moralna, premoženjska in druga avtorskopравna upravičenja.

Avtorskopравna zahteva po originalnosti znanstvenih ustvarjalnih del ni dovolj močna spodbuda, da bi avtorji znanstvenih besedil le na njeni osnovi ustvarjali izvirna besedila. Pravo namreč motivira pisce besedil le do te stopnje, da ustvarijo dela, ki so ravno dovolj originalna, da se jim pripiše avtorskopравno varstvo, poudarjata *Parvhomovskij* in *Stein* (2009: 1506). Avtorja sta do take ureditve kritična in menita, da ta ni ne učinkovita ne pravična, saj so vsa znanstvena dela, tako minimalno kot zelo originalna, 'nagrajena' z avtorsko pravico in posledično pravnim varstvom. Zato ustvarjalci znanstvenih del ne morejo najti dovolj velike spodbude za pripravo in objavo originalnih in kakovostnih znanstvenih člankov samo v avtorski zakonodaji.

Za znanstveni razvoj je bistveno, da imajo tako znanstvena ali strokovna kot splošna javnost dostop do znanstvenih spoznanj in napredka.

Avtorskopravno varstvo znanstvenih del zagotavlja avtorjem določen monopol nad njihovimi deli, kar posledično omejuje dostop in uporabo teh del. V primeru avtorskoprnega varstva znanstvenih del je zato ključno, da se vzpostavi primerno ravnovesje med varstvom del in dostopom ter uporabo teh del s strani strokovnih in splošne javnosti (Davies, 2002: 354; Monotti in Ricketson, 2003).

V javnem interesu je, da so znanstvena odkritja prosta avtorskoprnega varstva in da jih lahko javnost neomejeno uporablja. To avtorsko pravo deloma zagotavlja z določilom, da so ideje, dejstva in odkritja, ki so v velikem delu domena znanosti, nevarovane (prvi odstavek 9. člena ZASP in drugi odstavek 9. člena Sporazuma o trgovinskih vidikih pravic intelektualne lastnine, vključno s trgovino s ponarejenim blagom – TRIPS¹⁴) in jih lahko vsakdo neomejeno reproducira, distribuira, predeluje ipd. Kljub temu znanstvena dela običajno niso le zbirka dejstev in ugotovitev, pač pa vsebujejo tudi osebno interpretacijo avtorjev in njihova mnenja, predloge ter pomisleke. A zato, opozarjata avtorskopravna teoretika *Litman* (2004) in *Lessig* (2007), avtorjem v znanosti ni treba podeljevati avtorskih upravičenj. Znanstveniki in raziskovalci namreč prvenstveno ne dobivajo 'nagrade' v obliki avtorskoprnega monopola nad delom. Motivacija za ustvarjanje so zlasti želja po strokovni uspešnosti in uveljavitvi, pridobitev sredstev za nadaljnjo raziskovanje, nagrade stanovskih organizacij, objave v uveljavljenih znanstvenih in strokovnih revijah ipd.

3. Trije sodobni procesi, ki so omajali temelje obstoječi avtorskopravni ureditvi na področju znanstvenih del

Eno izmed temeljnih vprašanj, ki se postavlja ob vse glasnejših opozorilih teoretikov, da avtorska pravica v znanosti le še delno služi svojemu namenu, je, kaj se je spremenilo oz. kateri so glavni razlogi, ki so pripeljal do teh pomislekov. V nadaljevanju so predstavljeni in analizirani trije ključni procesi, ki so v sodobnem svetu povzročili obrate v nekaterih temeljnih paradigmah, vezanih na razumevanje produkcije, širjenja in (pravnega) varstva znanstvenih delih, in sicer: razvoj novih, zlasti digitalnih tehnologij, globalizacija in institucionalizacija znanosti ter razmah svetovne gospodarske krize.

Z uveljavitvijo digitalnih tehnologij so postala znanstvena dela dostopnejša, njihova uporaba in predelava pa bistveno bolj sledljiva. Poenostavljena sta kopiranje oz. reproduciranje del in njihova distribucija. Tehnološki napredek je povzročil spremembe v matrici družbene moči (v celostnem in

---

¹⁴ Uradni list RS-MP, št. 10/1995.

vseobsežnem smislu, ki sledi Foucaultovem razumevanju), tako da je bila ta deloma prerazporejena med ključnimi deležniki.¹⁵ Hkrati je omajal vkoreninjena prepričanja o tem, kako sodobne družbe razumejo, uporabljajo, tvorijo in širijo znanje. Ne nazadnje so digitalne tehnologije posegle tudi v načine in pojavne oblike sodobnega raziskovanja in vplivale na to, kako danes raziskovalci opazujejo, sodelujejo, delijo informacije, izbirajo in uporabljajo znanstvene metode ipd. (Dutton in Jeffreys, 2010).

V avtorskem pravu primer nove paradigme na področju originalnosti znanstvenih del, ki izhaja iz tehnološkega napredka, slikovito predstavijo teoretiki *Litman* (2004), *Lessig* (2007) in *Kemp* (2010). V svojih delih poudarjajo, da je interes javnosti v tem, da so znanstveni dosežki in dela prosti avtorskoprnega varstva in da jih lahko javnost (tako strokovna kot splošna) prosto uporablja. Avtorskopravno varstvo znanstvenih del naj bi pospeševalo razvoj s tem, da podeljuje avtorjem v znanosti časovno omejen monopol ter jih tako motivira za nadaljnje ustvarjanje. A avtorji v znanosti so praviloma v delovnih razmerjih, kar v večini nacionalnih avtorskoprnih zakonodaj, tudi v slovenski (101. člen ZASP), pomeni, da se – pod pogojem, da pogodba o zaposlitvi izrecno navaja pisanje znanstvenih člankov kot delovno obveznost – avtorske pravice na njihovih znanstvenih delih za določeno časovno obdobje samodejno prenesejo na delodajalce, najpogosteje znanstvene institucije. V Sloveniji to praviloma velja za raziskovalce, redko pa za visokošolske sodelavce, ki so primarno zaposleni kot pedagogi.

Avtorji v znanosti torej del, ki so nastala v delovnem razmerju, ne morejo neposredno ekonomsko izkoriščati. V praksi pogosto prihaja do razkoraka med normativno ureditvijo in dejansko situacijo, saj avtorji v znanosti samostojno, mimo delodajalcev, prenašajo pravice na svojih delih, ki bodisi so ali niso nastala v okviru delovnega razmerja. Svetovna gospodarska kriza, ki je vplivala tudi na znanstveno založništvo, je razmerje moči in ekonomskih koristi obrnila celo do te mere, da so danes avtorji v znanosti (ali njihovi delodajalci) primorani sami kriti stroške pregleda, recenzije in objave člankov v znanstvenih revijah. Sodobni avtorji znanstvenih del torej v večini primerov ne morejo najti motivacije za ustvarjanje v avtorskoprnem monopolu in možnosti ekonomskega izkoriščanja dela. Vodijo jih drugi motivi, zlasti želja po strokovni uspešnosti, uveljavitvi in napredovanju, možnost pridobitve sredstev za nadaljnjo raziskovanje, želja po nagradah in priznanjih stanovskih organizacij, možnost objave v uveljavljenih znanstvenih in strokovnih revijah

---

¹⁵ Več o tem v obsežni zbirki del francoskega pionirja postmodernega razumevanja družbene moči in razmerja med védenjem ter močjo *Foucaulta*, zlasti v njegovih temeljnih delih z naslovoma Nadzorovanje in kaznovanje: rojstvo zapora in Besede in reči: arheologija humanističnih znanosti.

ipd. Obenem ponujajo digitalne tehnologije vse več možnosti za promocijo ustvarjalcev v znanosti, npr. v obliki profesionalnih spletnih socialnih skupnosti ipd. *Kemp* (2010: 836) je prepričana, da je tak razvoj posledica nezadovoljene potrebe ustvarjalcev v znanosti po strokovnem priznanju in uveljavitvi (angl.: prestige) ter ekonomski koristi (angl.: profit). Znanost ne ponuja jasnega odgovora na vprašanja, kateri so tisti sodobni vzvodi, ki ustvarjalce v znanosti vzpodbujajo h kakovostnem delu in originalnem izrazu in ali se ti vzvodi s časom spreminjajo ter kako. *Benkler* (2006) to ponazarja z opisom enega izmed številnih diametralnih nasprotij: ekonomska korist in strokovna uveljavitev omogočata presežke v umetnosti in na področju inovacij ter znanstvenih odkritij, kljub temu pa so danes za večji del temeljnih odkritij odgovorni znanstveniki, ki delajo v okviru neprofitnih organizacij, anonimni prostovoljci pa pišejo inovativno računalniško kodo. Ob tem opozarja na pojav novega modela družbene produkcije na nivoju informacij, znanja in kulture, ki je utemeljen na deljenju (angl. sharing) in skupinski, vrstniški produkciji (angl. *peer production*). Podobno opazujeta *Litman* (2004: 8), ki tak model poimenuje ekonomija podarjanja (angl.: gift economy), in *Kemp* (2010: 842), ki si sposodi termin s področja biologije, saj jo tako vedenje spominja na organiziranost čebel v čebelnem panju (angl.: beehive model).

Na področju regulacije znanstveno-raziskovalne dejavnosti so digitalne tehnologije bodisi omogočile bodisi olajšale beleženje, nadzorovanje in ocenjevanje produkcije znanstvenih del. Poleg razvoja kompleksnih bibliografskih sistemov na mednarodni in nacionalni (v Sloveniji npr. Platforma COBISS – Kooperativni online bibliografski sistem in servisi) ravneh, se raziskovalno delo spremlja in preverja tudi preko drugih, s tehnologijo podprtih sistemov; npr. s pomočjo programske opreme za ugotavljanje podobnosti besedila, kot je iThenticate, ki vneseno besedilo primerja z več kot 30 milijonov člankov (iThenticate B. I.)¹⁶ ali sistemov za preverjanje znanstvene uspešnosti glede na število objav (npr. Informacijski sistem o raziskovalni dejavnosti v Sloveniji – SICRIS), elektronskih zbirk povzetkov znanstvenih člankov in poročil o citiranosti (npr. SciVerse Scopus), prostodostopnih ali zaprtih historičnih elektronskih zbirk objavljenih recenziranih znanstvenih člankov (npr. Jstor, Science Direct, Emerald, Springer, Proquest) ipd. Avtorji znanstvenih del so samodejno vpeti v te sisteme in matrice, in sicer zgolj na podlagi dejstva, da delujejo na znanstvenem področju. Pri tem se postavljajo vprašanja če, do katere mere in kako ti sistemi prispevajo h kakovosti in k višji stopnji originalnosti v znanstvenih delih. Na globalni ravni ni jasno, kdo usmerja tovrstne matrice in v katero smer. Negotovost in nezmožnost upravljanja matric, sistemov,

---

¹⁶ iThenticate. B. I. Vstopna stran. [Http://www.ithenticate.com](http://www.ithenticate.com) (12. 6. 2013).

dogodkov in institucij sta, kot ugotavlja *Bauman* (1998), tipični za sodobno, s tehnologijo podprto globalizacijo.

Znanost je postala bistveno bolj globalna in institucionalizirana. Centri moči v znanosti so se v dobi globalizacije prerazporedili tako, da so se poleg tradicionalnih, zahodnih centrov, okrepili tudi znanstveni centri v manj razvitih državah. Med njimi potekajo dinamične in soodvisne interakcije, ki oblikujejo globalno znanstveno skupnost. Ta skupnost ni homogena in pogosto deluje na hierarhični relaciji center-periferija (*Hwang*, 2008). Posledice vzpostavitve znanstvenih centrov na lokalno skupnost in globalno okolje so nejasne. Na to je že pred več kot tridesetimi leti opozoril *Kuhn* (1977), podobno pa ugotavljajo tudi sodobni teoretiki (*Gill*, 2003), ki so kritični zlasti do pomanjkanja neposrednih (pozitivnih) učinkov znanosti in njenih spoznanj na družbeno udejanjanje in snovanje lokalnih javnih politik. Znanost se tvori in organizira okrog globalnih kategorij, modelov, standardov in komunikacijskih sistemov, ne pa na podlagi lokalnih potreb in aktivnosti (*Gill*, 2003: 16). Sodobna globalna znanost je univerzalna (zato tudi v večjem delu nepraktična), hierarhična, ceremonialna, vse bolj regulirana in nadzorovana, umaknjena na univerze in v laboratorije ter brez neposredne in funkcionalne povezave z vsakdanjim življenjem. V teoriji se jo razume kot kulturno institucijo in je temu primerno institucionalizirana. Obenem znanstvena spoznanja prodirajo v vsako institucijo in oblikujejo vse družbene domene, kar pomeni, da znanost vpliva na domala vse družbene aktivnosti. Znanstvenik ali raziskovalec – avtor originalnih znanstvenih del – je v takem okolju razpet med poslanstvom in vlogo, ki jo igra v lokalnem okolju, in svojo globalno znanstveno identiteto (*Hwang*, 2008). Deležniki v znanstvenem založništvu (zlasti uredniki znanstvenih revij) promovirajo dela, ki se osredotočajo na globalne problematike in imajo t. i. internacionalni značaj. Posledično je 'originalen' znanstveni izraz v znanstvenih delih vse bolj usmerjen, poenoten in sledi v naprej določeni obliki.

Trend k uniformiranosti znanstvene originalnosti je do določene mere preusmerila svetovna gospodarska kriza. Sprožila je potrebo po ključnih premikih v znanju, vzpodbudila ustvarjanje inovativnih konceptov in nakazala na nujnost spremembe v načinih razumevanja in osmišljanja stvarnosti. Originalen izraz je ponovno v središču paradigme. Ta se ne pričakuje le od strokovnjakov, pač pa aktivira tudi druge družbene sfere, ki se sicer neposredno ne ukvarjajo z javnimi problemi. Ponovno je v ospredju koncept aktivnega ali transformativnega državljanstva, v okviru katerega akterji civilne družbe delujejo v smeri promocije družbenih vrednot, principov in idealov, tudi če je njihovo udejstvovanje usmerjeno proti državnim institucijam, zakonom in strukturam moči (*Banks*, 2008: 136). Aktivni državljani bodisi zahtevajo spremembe ali pa se jim upirajo, bistveno pa je, da želijo vplivati na

oblikovanje družbenih politik (Crick, 2007). V takšni družbeni klimi so pričakovanja družbe, ki se nanašajo na originalne izraze, misli ali koncepte tudi v znanosti visoka. Izrazitejša je potreba po kakovosti in verodostojnosti ter posledično po sankcioniranju nekakovostnega in neverdostojnega. V znanstvenem založništvu denimo poteka aktivna razprava o primerih neoriginalnosti (plagiatu, 'zloženih' besedilih, fiktivnem soavtorstvu ipd.). Stroka se na te pojave odziva z aktivnim nadzorovanjem (tudi s pomočjo novih tehnologij) in združevanjem v stanovske forume, v okviru katerih se med drugim določajo standardi kakovosti.

4. Zaključek – prihodnost soobstoja avtorskoprnega varstva in samoregulacije v znanosti

Medtem ko poteka avtorskopravna razprava o načinu in smiselnosti varovanja znanstvenih del ter njihovi dostopnosti sorazmerno dolgo, se znanstvena teorija in praksa glede kakovosti in originalnosti znanstvenih del razvijata šele v zadnjem desetletju. Teoretična razprava o originalnosti znanstvenih del je uvrščena bodisi v tematiko o zagotavljanju in standardizaciji kakovosti znanstvenih del bodisi v tematiko o etičnosti znanstvenega raziskovanja in publiciranja. Razprava je najaktivnejša med vsemi, ki sodelujejo v procesu znanstvenega založništva: to so avtorji del, uredniki, recenzenti in založniki. Kljub temu *Wager* idr. (2009) v raziskavi ugotavljajo, da uredniki znanstvenih revij niso pretirano vznemirjeni zaradi možnosti kršenja kakovostnih in etičnih standardov v revijah, za katere so odgovorni, in verjamejo, da kršitve niso pogoste. Obenem uredniki ocenjujejo, da so s kakovostnimi standardi in usmeritvami slabo seznanjeni, zato menijo, da bi jim koristilo dodatno usposabljanje in več praktičnih navodil.

Pomemben vpliv na razvoj kakovostnih in etičnih standardov v znanstvenih delih imajo poleg deležnikov tudi nacionalne in mednarodne organizacije, in sicer tako vladne kot nevladne, in industrija. Na vladni ravni so to običajno telesa (npr. Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije – ARRS), ki določajo nacionalno politiko na področju znanstvene dejavnosti in standarde ter merila znanstvene uspešnosti, na mednarodni ravni pa imajo največji vpliv strokovna združenja. Med zadnjimi je trenutno najvplivnejše nevladno interesno združenje na področju etičnih vidikov znanstvenega založništva z imenom Odbor za založniško etiko (angl.: Committee on Publication Ethics – COPE) (COPE B. l.).

Znanost trenutno ne daje odgovora na vprašanje, zakaj nastaja na področju urejanja znanstveno-raziskovalne dejavnosti vse več regulacije in kakšen

učinek ima v praksi. Ni jasno, kakšna je povezava med urejanjem in standardizacijo originalnosti v znanstveno-raziskovalni dejavnosti in avtorskopравnim varstvom originalnih znanstvenih del. Znanstvena teorija posledično tudi ne ponuja odgovora na vprašanje, ali – in če da, do katere mere – je avtorskopравno varstvo znanstvenih del v obliki, ki je uveljavljena danes, preživeto. Kljub temu sodobna družbena pričakovanja, ki se nanašajo na znanost, segajo precej daleč. Usmerjena so v njen potencial, da ustvari novo paradigmo oz. vizijo razvoja v prihodnosti. To med drugim zahteva temeljit razmislek o tem, na kakšen način bodo družbe v prihodnosti spodbudile znanstveno ustvarjalnost.

Literatura /References

Banks, J. A. (2008) Diversity, Group Identity, and Citizenship Education in a Global Age, *Educational Researcher*, 37(3), str. 129–139.

Bauman, Z. (1998) *Globalization: The Human Consequences* (Cambridge: Polity Press).

Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets And Freedom* (New Haven, London: Yale University Press).

Crick, B. (2007) Citizenship: The Political and the Democratic, *British Journal of Educational Studies*, 55(3), str. 235–248.

Davies, G. (2002) *Copyright and the Public Interest* (London: Sweet & Maxwell).

Dutton, W. H. in Jeffreys, P. W. [ur.] (2010) *World Wide Research: Reshaping the Sciences and Humanities* (Cambridge in London: The MIT Press).

Feyerabend, P. K. (1993) *Against Method* (London, New York: Verso).

Foucault, M. (2004) *Nadzorovanje in kaznovanje: rojstvo zapora* (Ljubljana: Krtina).

Foucault, M. (2010) *Besede in reči: arheologija humanističnih znanosti* (Ljubljana: Studia humanitatis).

Gill, S. (2003) *Power and Resistance in the New World Order* (Palgrave Macmillan: New York).

Goldstein, P. (2001) *International Copyright: Principles, Law, and Practice* (New York: Oxford University Press).

Hwang, K. (2008) International Collaboration in Multilayered Center-Periphery in the Globalization of Science and Technology, *Science, Technology and Human Values* 33(1), str. 101–133.

Kemp, D. (2010) Copyright on Steroids: In Search of an End to Overprotection, *McGeorge Law Review* 41(4), str. 795–842.

Kuhn, T. S. (1977) *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change* (Chicago in London: University of Chicago Press).

Kuhn, T. S. (1998) *Struktura znanstvenih revolucij* (Ljubljana: Krtina).

Litman, J. (2004) *Sharing and Stealing*, *Hastings Communications and Entertainment Law Journal* 27(1), str. 1–50.

Lessig, L. (2007) *Does Copyright Have Limits? Eldred v. Ashcroft and its Aftermath*, v Fitzgerald, B. [ur.] *Open Content Licensing: Cultivating the Creative Commons* (Sidney: Sydney University Press).

Monotti, A. L. in Ricketson, S. (2003) *Universities and Intellectual Property: Ownership and Exploitation* (Oxford, New York: Oxford University Press).

Parchomovsky, G. in Stein, A. (2009) *Originality*, *Virginia Law Review* 95(6), str. 1505–1550.

Sterling, J. in Adrian L. (2003) *World Copyright Law* (London: Sweet & Maxwell).

Toplak, J. [ur.]. (2005) *Ustava Združenih držav Amerike s pojasnili* (Ljubljana: Nova obzorja).

Tehrani, J. (2007) *Infringement Nation: Copyright Reform and the Law/Norm Gap*, *Utah Law Review* 2007(3), str. 537–550.

Trampuž, M., Oman, B. in Zupančič, A. (1997) *Zakon o avtorski in sorodnih pravicah s komentarjem* (Ljubljana: Gospodarski vestnik).

Trampuž, M. (2000) *Avtorsko pravo: izbrana poglavja* (Ljubljana: Cankarjeva založba).

Ule, A. (1996) *Znanje, znanost in stvarnost* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče).